

VERBOND EN DIALOOG – JOODSE LEZING VAN DE TORA

JONATHAN SACKS

Numeri

boek van de woestijnjaren

SKAN DALON
NON-PROFIT FOUNDATION

Inhoudsopgave

	Numeri: toen en nu	9
I	<i>Bemidbar</i> – <i>In de woestijn</i> Numeri 1:1 • 4:20	39
	Het verhaal van de mens: Vierde bedrijf	41
	De tussenruimte	47
	Woestijn en woord	53
	Wet en land	59
	Hosea's nieuwe uitleg van 'In de woestijn'	66
II	<i>Naso</i> – <i>Neem op</i> Numeri 4:21 • 7:89	73
	Wat telt?	75
	Stammen	81
	Wijzen en heiligen	89
	De priesterlijke zegen	94
	Vrede nastreven	101
III	<i>Behaälotcha</i> – <i>Als je aansteekt</i> Numeri 8:1 • 12:16	107
	Het boek tussen de boeken	107
	Kamp en gemeenschap	109
	Verandering en leiderschap	115
	Is een leider een verzorgende vader?	121
	De zeventig oudsten	131
	Mirjams fout	137
IV	<i>Sjelach</i> – <i>Zend</i> Numeri 13:1 • 15:41	143
	Angst voor vrijheid	145
	Tijd als factor in de politiek	150
	Wet en verhaal: geloven en zien	157
	Wat maakte Jozua en Kaleb anders?	164
	Zonder muren	168
	De kwastjeskwestie	175
V	<i>Korach</i> – <i>Korach</i> Numeri 16:1 • 18:32	179
	Dienend leiderschap	181
	Een geheel blauw kleed	187
	Dispuut omwille van de hemel	195
	Vat het niet persoonlijk op	202
	Macht en invloed	209
	De drang naar gelijkheid in het jodendom	216

VI	<i>Choekat</i> – <i>Verordening</i> Numeri 19:1 • 22:1	223
	Verordening en verhaal	225
	Jochanan ben Zakkai en de rode vaars	232
	Neurowetenschappen en ritueel	239
	Heeft Mozes gezondigd?	246
	Het verlies van Mirjam	254
	Aan het einde is er liefde	258
VII	<i>Balak</i> – <i>Balak</i> Numeri 22:2 • 25:9	263
	Het moeilijkste woord om te horen	265
	Een volk dat alleen woont	271
	De man zonder loyaliteiten	275
	Laat een ander je prijzen	279
	Tragische ironie	284
VIII	<i>Pinchas</i> – <i>Pinechas</i> Numeri 25:10 • 30:1	289
	De ijveraar	291
	Daden en gevolgen	297
	Wanneer woorden tekortschieten	305
	De kroon die iedereen kan dragen	311
	Lessen van een leider	318
	Leiderschap en de kunst van het tempo	324
IX	<i>Matot</i> – <i>Stammen</i> Numeri 30:2 • 32:42	329
	De wereld die we scheppen met woorden	331
	Prioriteiten	338
	De kracht van niet-nul	343
	Boven verdenking	349
X	<i>Masee</i> – <i>Tochten</i> Numeri 33:1 • 36:13	357
	De lange weg naar vrijheid	359
	De dood van de hogepriester	366
	Individueel en gemeenschap	370
	De complexiteit van mensenrechten	375
	De religieuze betekenis van Israël	380
	De profetische stem	384
	Verantwoording bij de vertaling	390
	Over de auteur	393
	Reacties op <i>Genesis, Exodus</i> en <i>Leviticus</i>	397

De priesterlijke zegen

In 1979 doorzocht een groep archeologen onder leiding van Gabriel Barkay in Ketef Hinnom een oude begraafplaats ten zuidwesten van de Oude Stad van Jeruzalem in het gebied waar nu het Menachem Begin Heritage Center staat. Aanvankelijk leken er zich in de grotten en grafkamers geen interessante objecten te bevinden. Maar een vasthoudende dertienjarige jongen die het team hielp, ontdekte onder de vloer van een van de grotten een verborgen kamer. Daar vond de groep bijna duizend oude voorwerpen, waaronder twee kleine zilveren rollen van niet meer dan drie centimeter lang.

Ze waren zo kwetsbaar dat het drie jaar duurde om een manier te vinden om ze uit te rollen zonder dat ze uit elkaar vielen. Het bleken *kamejot*, amuletten, die onder meer een gedeelte uit parasja *Naso* bevatten: de priesterlijke zegen. Wetenschappelijke datering leerde dat ze afkomstig zijn uit het begin van de zesde eeuw voor onze jaartelling, uit de tijd van de profeet Jeremia, net voor de verwoesting van de Eerste Tempel, gebouwd door koning Salomo. De tekst is zo oud dat hij niet is geschreven in het Hebreeuwse alfabet zoals we dat vandaag lezen, een schrift dat dateert uit de Babylonische ballingschap, maar in het oude paleo-Hebreeuwse schrift, dat direct afstamt van het oudste alfabet dat de mensheid kent. Deze amuletten, die veel ouder zijn dan de Dode-Zeerollen, de oudste bijbelse handschriften die tot dan toe bekend waren, zijn tegenwoordig te zien in het Israël Museum. Ze getuigen van de oude band van het joodse volk met het land en de continuïteit van het joodse geloof zelf.

Het heeft iets poëtisch dat juist deze tekst bewaard is gebleven. Het is een van onze oudste gebeden en toch wordt het nog dagelijks gereciteerd.²⁸ Het werd gebruikt door de priesters in de tempel. Vandaag de dag wordt deze zegen uitgesproken bij de herhaling van het Amida door de *chazan* (voorzanger) – in Israël iedere dag, en in het grootste deel van de diaspora alleen tijdens feesten. Deze zegen wordt door ouders gebruikt als ze hun kinderen op vrijdagavond zegenen. En hij wordt vaak over de bruid en de bruidegom onder de choepa uitgesproken. Het is een van de kortste zegenbeden, slechts vijftien woorden lang, maar vol van schoonheid en eenvoud. In de Tora klinken de woorden als volgt:

²⁸ Aan het begin van de ochtendgebeden en tijdens de herhaling door de voorlezer van het *Amida* van de ochtend. Velen zeggen het ook 's avonds bij het reciteren van het *Sjema* vóór het slapengaan.

De Heer zei tegen Mozes: ‘Zeg tegen Aäron en zijn zonen dat zij de Israëlieten met deze woorden moeten zegenen: “Moge de HEER u zegenen en u beschermen. Moge de HEER het licht van zijn gelaat over u doen schijnen en u genadig zijn. Moge de HEER u zijn gelaat toewenden en u vrede geven.” Als zij mijn naam over het volk uitspreken, zal Ik de Israëlieten zegenen.’ (Numeri 6:22-27)

De literaire structuur is heel precies. In het oorspronkelijke Hebreeuws telt de eerste regel drie woorden, de tweede vijf, en de derde zeven (priemgetallen hebben een speciale betekenis in alle mozaïsche boeken: drie-, vijf- en zevenvoudige herhalingen duiden altijd op een trefwoord). Net zo precies is het aantal letters: de eerste regel telt vijftien letters (3×5), de tweede twintig (4×5) en de derde vijfentwintig (5×5).

Wat is de betekenis van de priesterzegen?

Moge de HEER u zegenen en u beschermen: Een zegen in de mozaïsche boeken is altijd een materiële zegen. In tegenstelling tot het idee dat veel andere geloofssystemen kenmerkt – waar armoede, ascese of andere vormen van zelfverloochening belangrijk worden geacht – is de wereld in het jodendom fundamenteel goed, omdat het Gods schepping is. Religie is niet iets van een andere wereld of gericht tegen de wereld. Juist in de fysieke wereld zijn Gods zegeningen te vinden.

Wel kunnen materiële zegeningen onze gevoeligheid voor God afstompen. De ironie wil dat wanneer we de meeste reden hebben om God te danken, we dat vaak het minste doen. We hebben de neiging om aan God te denken in tijden van crisis in plaats van in tijden van welvaart en vrede:

Zorg ervoor dat u de HEER uw God niet vergeet ... Wanneer u volop te eten hebt en mooie huizen bouwt om in te wonen, wanneer u steeds meer runderen, schapen en geiten krijgt, steeds meer goud en zilver, wanneer uw hele bezit toeneemt, mag u daardoor niet hoogmoedig worden en de HEER, uw God, vergeten. Was Hij het niet die u uit de slavernij in Egypte bevrijdde ... En dan zou u bij uzelf denken: Al die voorspoed hebben we op eigen kracht verworven!?’ (Deuteronomium 8:11-17)

Dergelijke gedachten hebben meer dan wat ook geleid tot het verval en de ondergang van beschavingen. In de vroege pioniersjaren wordt een beschaving als het ware opgetild door een collectieve visie en energie. Maar als de mensen welvarend zijn, beginnen ze precies die kwaliteiten

te verliezen die eerdere generaties groot maakten. Ze zijn steeds minder gemotiveerd door idealen en steeds meer door het najagen van genoegens. Ze denken steeds minder aan anderen en steeds meer aan zichzelf. Ze beginnen doof en blind te worden voor mensen in nood. Ze worden *decadent*. En wat er op die manier gebeurt met naties, gebeurt ook met individuele mensen en gezinnen.²⁹ Vandaar de eerste zegen. ‘Moge de HEER u beschermen.’ Dat betekent: Moge Hij u beschermen tegen zegen die verandert in vloek.

Moge de HEER het licht van zijn gelaat over u doen schijnen en u genadig zijn: Het woord ‘genade’ heeft zulke sterke christelijke associaties dat we soms vergeten dat het in het jodendom centraal staat. Wat is genade?

Het jodendom is een religie van het intellect: van zich verdiepen in teksten, vragen stellen, ideeën hebben, discussiëren en leven van de geest. De historicus Paul Johnson beschreef het rabbijnse jodendom als een ‘oude en zeer efficiënte sociale machine voor de productie van intellectuelen.’³⁰ Toch zegt het boek Spreuken: ‘Mogen liefde en trouw je nooit verlaten, wind ze om je hals, schrijf ze in je hart. En je zult *genade* en *goed inzicht* vinden in de ogen van God en mensen’ (Spreuken 3:3-4). Genade (*chen*) heeft voorrang op goed inzicht (*sechel tov*).

In *Kaddiesj DeRabbanan*, het gebed dat we zeggen na het bestuderen van een rabbijnse tekst, bidden we dat de geestelijk leiders mogen beschikken over ‘genade, barmhartigheid en mededogen.’ Nogmaals, de kracht van het intellect is ondergeschikt aan de persoonlijke kwaliteiten van gevoeligheid en welwillendheid. Genade is de eigenschap die in anderen altijd het beste ziet en voor anderen steeds het beste zoekt. Het is een combinatie van zachtmoedigheid en vrijgevigheid.

De tweede priesterlijke zegen is: Moge de HEER ‘het licht van zijn gelaat over u doen schijnen’, wat betekent: moge Gods aanwezigheid in jou te zien zijn. Dat Hij een zichtbaar spoor van zijn wezen mag achterlaten op het gelaat dat je anderen laat zien. Hoe is die aanwezigheid te herkennen? Ze licht niet op in strengheid, terughoudendheid of ernst, maar in een vriendelijke glimlach die voortkomt uit wat Lincoln ‘de betere engelen van onze natuur’ noemde. Dat is genade.

29 De joods-Amerikaanse zanger Neil Sedaka, die in de jaren zestig veel succes had, schreef in 1975 een lied over dit thema genaamd ‘The Hungry Years’.

30 Paul Johnson, *A History of the Jews* (New York: Harper and Row, 1988), p. 340-341.

Moge de HEER u zijn gelaat toewenden en u vrede geven: Om vrede te brengen naar de wereld moeten we vrede hebben met onszelf. En om vrede te hebben met onszelf, moeten we weten dat we onvoorwaardelijk worden gewaardeerd. Dat gebeurt niet zo vaak. Mensen waarderen ons meestal om wat we hun kunnen geven. Dat is voorwaardelijke waardering; de wijzen noemden dat ‘liefde die afhankelijk is van een oorzaak’ (Misjna Avot 5:16). God waardeert ons onvoorwaardelijk. We zijn op aarde omdat Hij wilde dat we er zouden zijn. Ons hele bestaan getuigt van zijn liefde. In tegenstelling tot anderen laat God ons nooit vallen. Hij wijst niemand af. Hij verliest nooit zijn geloof in ons, hoe vaak we ook falen. Als we vallen, tilt Hij ons op. Hij gelooft meer in ons dan wij in onszelf geloven.

Je bevindt je in een menigte. In de verte zie je iemand staan die jij kent, iemand die algemeen bekend is. Je hebt hem wel eens ontmoet. Heb je indruk op hem gemaakt? Herinnert hij zich jou? Weet hij wie je bent? Even ontmoeten jullie ogen elkaar. Vanuit de verte lacht die ander naar je. Ja, hij weet wie je bent, is blij je te zien, en door oogcontact en een glimlach laat hij dat aan je merken. Je bent opgelucht, voelt je opgetild. Je hebt vrede met jezelf. Je bent niet louter een naamloos gezicht in de menigte. Je fundamentele waarde is op de een of andere manier bevestigd. Dat is in menselijke termen de betekenis van ‘Moge de HEER u zijn gelaat toewenden en u vrede geven.’

We spreken wel over ‘erkenning zoeken’. Het is een veel gebruikte uitdrukking. Meer nog dan macht, rijkdom, succes of roem, verlangen we naar wat we denken dat al deze dingen ons geven: aanzien in de ogen van anderen, respect, achting, eer, waarde. We kunnen een leven lang aan deze zoektocht wijden, maar het is geen goede. Mensen tonen respect om de verkeerde redenen. Ze lopen achter politici aan die inspelen op hun laagste instincten. Ze voelen het charisma van pure macht. Ze vleien de rijken. Ze zijn als motten die dansen om de vlam van de roem.

De erkenning die telt is wat God in ons ziet. Hij houdt van ons zoals we zijn en om wat we zouden kunnen worden. Hij houdt van het goede in ons, niet van het succesvolle, overtuigende of charismatische. Hij negeert het beeld dat we proberen uit te stralen, omdat Hij ons innerlijk kent. Hij is de stem in ons die zegt: ‘Bij Mij hoef je niet te doen alsof. Ik ken je. Ik kende je al voordat je geboren werd. Ik ken je omdat Ik je heb gemaakt, en Ik heb je gemaakt omdat Ik je nodig heb – of preciezer gezegd, omdat de wereld je nodig heeft. Er is een taak die alleen jij kunt doen. Wees daarom sterk en doe het. Je hoeft geen lof te zoeken, of je door kritiek te laten afleiden, want Ik zal bij elke stap bij je zijn. Als je je

het meest eenzaam voelt, ben Ik het dichtst bij je.' Dat is in figuurlijke zin *oogcontact maken met God*. Het is de betekenis van de derde zegen: 'Moge de HEER u zijn gelaat toewenden en u vrede geven.'

Er schuilt ook een diepgaande boodschap in de slotzin: *Als zij mijn naam over het volk uitspreken, zal Ik de Israëlieten zegenen*.

In de oudheid werden magiërs, orakels en andere religieuze virtuozen geacht de macht van het zegenen te hebben. Ze waren in staat om bovennatuurlijke krachten op te roepen. Dat is de betekenis van wat Balaak, koning van Moab, tegen de heidense profeet Bileam zegt:

Er is een volk uit Egypte gekomen; het is overal in mijn land neergestreken. Ze zijn hier vlakbij gelegerd. Dat volk is te sterk voor mij. Kom daarom hierheen om het voor mij te vervloeken. Misschien kan ik het dan verslaan en het uit mijn land verjagen. Immers, *wie door u wordt gezegend is gezegend, en wie door u wordt vervloekt is vervloekt*. (Numeri 22:5-6)

Het bijbelse verhaal van Bileam is een satire op dit idee. Bileams tijdgenoten, en misschien ook hijzelf, geloofden dat zegen en vloek binnen de macht van zo'n heilige lagen. Niets wekt meer de spot van de Bijbel op dan verwaandheid. Bileam wordt duidelijk gemaakt dat zijn ezel meer geestelijk inzicht heeft dan hij. Het is niet de mens die macht heeft over God; het is God die de macht heeft om zichzelf aan de mens te openbaren en als Hij dat wil, kan Hij die macht aan een ezel geven in plaats van aan een gerespecteerd religieus figuur. Heiligheid is geen gewichtigdoenerij, hoewel het daar vaak mee wordt verward. Ware heiligheid is *transparantie voor het goddelijke*.

Dit is de betekenis van het vers: 'Als zij mijn naam over het volk uitspreken, zal Ik de Israëlieten zegenen.' Op zichzelf hebben de priesters geen macht. Het zijn tussenpersonen, kanalen voor Gods zegen.

Een oude midrasj zegt:

Het huis van Israël zei tegen de Heilige, gezegend is Hij: 'Heer van het heelal, U beveelt de priesters om ons te zegenen? We hebben alleen uw zegen nodig. Zie neer vanuit uw heilige woning en zegen uw volk!' De Heilige, gezegend is Hij, antwoordde hun: 'Hoewel Ik de priesters heb bevolen u te zegenen, zal Ik bij hen staan en u zegenen.'³¹

31 *Midrasj Tanchoema, parasja Naso 15.*

Het zijn niet de priesters die de mensen zegenen. Het is God die door middel van hen de mensen zegent.

Ten slotte, waarom waren het de priesters die werden uitgekozen om kanalen van Gods zegen te zijn? Eén reden spreekt voor zich. Priesters bevonden zich met heel hun wezen op het terrein van het heilige. Ze waren het intermediair tussen het volk en God. Maar de commentaren bieden nog een reden. Ogenschijnlijk prozaïsch, maar niettemin met een diepe wijsheid.

De priesters hadden geen aandeel in het land. In tegenstelling tot de rest van de Israëlieten hadden ze geen velden of boerderijen, geen bedrijven, geen bron van inkomsten door het werk van hun handen. In plaats daarvan waren ze afhankelijk van giften van het volk. De Israëlieten gaven hun een deel van de oogst genaamd *teroema*. Ze ontvingen ook andere wettelijk voorgeschreven geschenken. Dus wanneer het de Israëlieten als geheel voorspoedig ging, profiteerden de priesters daarvan. Ze hadden een direct belang bij de welvaart van de natie. Meer dan wie ook waren de priesters afhankelijk van het welzijn van anderen. Ze waren in staat om de mensen vanuit hun hart te zegenen, want als anderen begunstigd werden, kwam dat ook hun ten goede.

Dit lijkt een beroep op eigenbelang, precies daar waar het niet thuishoort, in de sfeer van het heilige, het gewijde, de tempel. Maar de geest van het jodendom is juist dat het niet op bovenmenselijke deugden is gebaseerd. Het is niet gericht op engelen of heiligen, maar op ons mensen in al onze feilbaarheid. Hoewel de idealen van het jodendom buitengewoon hoog zijn, is zijn psychologie door en door realistisch.

Het was Adam Smith die er in zijn meesterwerk, *The Wealth of Nations*, op wees dat eigenbelang, mits in goede banen geleid, tot het welzijn van alle mensen leidt. Smith zag het zelf bijna als iets religieus, en gaf het een quasireligieuze naam. Hij noemde het: 'de onzichtbare hand', waarmee hij zo dicht mogelijk naderde tot het spreken over goddelijke voorzienigheid, die geheimzinnige maar heilzame wijze waarop we, hoewel ieder van ons vooral met zijn bekrompen eigenbelang bezig is, toch allemaal op een manier die we niet altijd begrijpen deel uitmaken van iets dat groter is dan wijzelf. De losse draden die wij zijn, maken deel uit van een groter patroon.

De grote Spaanse dichter en filosoof Jehoeda Halevi merkte op dat we in bijna al onze gebeden de meervoudsvorm gebruiken. We bidden niet of God *mij* iets wil geven, maar *ons*. 'Zegen ons, onze Vader, ons allemaal samen.' Er zit een bepaalde gemeenschapszin in de liturgie. We vragen God niet om naar de gebeden van individuele mensen te luiste-

ren, maar naar die van het joodse volk als geheel. Toen Mozes namens het volk bad, werd zijn gebed beantwoord. Toen hij voor zichzelf bad – om het beloofde land te mogen binnengaan – gebeurde dat niet.

Halevi voegt eraan toe dat er niets mystieks is aan dat idee. Hij legt het uit met de volgende vergelijking. Stel je voor, zegt hij, dat je je huis wilt verdedigen tegen vijanden. Dat kan op twee manieren. Je kunt een muur rond je huis bouwen. Maar je kunt ook samen met de burens een muur rond de stad bouwen. Dat eerste is kostbaar en biedt minder bescherming. Samen *met* anderen iets doen *voor* iedereen is gemakkelijker en veiliger.³²

Hetzelfde geldt voor het gebed, zegt Halevi. Als we op onszelf voor onszelf bidden, vertrouwen we op onze eigen verdiensten, waarvan we nooit zeker kunnen zijn. Maar als we samen met de hele gemeenschap bidden, combineren we onze verdiensten met die van hen. Bidden is als een beschermende muur, en samen bidden is krachtiger en effectiever. We hebben geen bovenmenselijke vroomheid nodig – alleen verlicht eigenbelang – om te beseffen dat onze bestemmingen met elkaar verbonden zijn. Als we gezegend zijn, worden we samen gezegend. Het gebed geeft stem aan de gemeenschap wanneer we de eerste persoon enkelvoud schrappen en vervangen door de eerste persoon meervoud.

Bescherming, genade, vrede – het zijn Gods zegeningen, door de priesters aan ons overgebracht. We zijn waar we voor bidden. Als je een volk probeert te begrijpen, kijk dan naar zijn gebeden. Het joodse volk vroeg niet om rijkdom of macht. Ze hongerden niet naar een imperium. Ze wilden de wereld niet veroveren of bekeren. Ze vroegen om bescherming, het recht om zonder angst trouw aan zichzelf te mogen leven; om genade, het vermogen om het goede in anderen te bewerken; en vrede, die volheid van zijn waarin ieder van ons zijn of haar individuele gaven voor het algemeen welzijn kan delen. Dat is waar al onze voorouders om hebben gebeden, en het is nog steeds alles wat we nodig hebben.

³² Jehoeda Halevi, *Koezari*, III:19.

Heeft Mozes gezondigd?

Het is een van de meest verbijsterende en verontrustende passages uit de Tora. Mozes, de trouwe herder, die de Israëlieten veertig jaar had geleid, heeft te horen gekregen dat hij niet de Jordaan zal oversteken en dat hij niet het beloofde land zal binnengaan.

Geen mens heeft zo'n lange schaduw over de geschiedenis van het joodse volk geworpen als Mozes – de man die de confrontatie aanging met de farao, de plagen aankondigde, het volk uit Egypte leidde, hen door de zee en de woestijn voerde en hun voortdurende ondankbaarheid moest doorstaan. Hij bracht het woord van God aan het volk, en bad voor hen tot God. Jakob kreeg de naam Israël, wat betekent dat hij iemand was die 'strijdt met God en mensen en overwint' (Genesis 32:29). Meer nog dan Jakob typeert deze uitdrukking Mozes, wiens passie voor gerechtigheid en grote ontvankelijkheid voor de stem van God hem tot de grootste joodse leider aller tijden maakte. Toch was hij niet voorbestemd om het beloofde land binnen te gaan, het land waarnaar hij al die tijd als leider op weg was geweest. Waarom?

De bijbelse tekst is zowel kristalhelder als duister. De feiten staan vast. Bijna veertig jaren waren verstreken sinds de uittocht. Het grootste deel van de generatie die zich Egypte herinnerde, was gestorven. Zo ook Mirjam, de zus van Mozes. Het volk was aangekomen in Kades in de woestijn van Sin en was nu dicht bij zijn bestemming. In hun nieuwe kampement hadden ze gebrek aan water. Ze klaagden.

'Waarom hebt u het volk van de HEER naar deze woestijn gebracht? Om ons hier te laten sterven, met ons vee? Waarom hebt u ons weggehaald uit Egypte en ons naar dit afschuwelijke oord gebracht? Er is hier geen koren, er zijn hier geen vijgenbomen, geen wijnstokken en geen granaatappelbomen. En drinkwater is er ook niet.' (Numeri 20:4-5)

De toon waarop ze het zeiden, hun lichtgeraaktheid, is al te bekend. Daar waren de Israëlieten nauwelijks in veranderd. Toch ervaren we hier in eens geen *déjà vu* maar een tragedie:

Mozes en Aäron verwijderden zich van de gemeenschap en gingen naar de ingang van de ontmoetingstent. Daar wierpen ze zich ter aarde. Toen verscheen de majesteit van de HEER.

De HEER zei tegen Mozes: 'Neem de staf en roep met Aäron, je broer, de gemeenschap bijeen, en spreek voor hun ogen tot de rots, en die zal

water geven. Zo zullen jullie water voor hen voortbrengen uit de rots, en de gemeenschap en hun vee laten drinken.’

Mozes nam de staf uit het heiligdom, zoals de HEER hem had opgedragen. Hij en Aäron lieten iedereen bij de rots samenkomen. ‘Luister, stelletje opstokers,’ zei Mozes, ‘zullen wij voor jullie uit deze rots water laten stromen?’ Mozes hief zijn hand op, sloeg tweemaal met zijn staf op de rots, en het water stroomde er overvloedig uit, zodat iedereen te drinken had, en ook het vee.

Maar de HEER zei tegen Mozes en Aäron: *‘Omdat jullie niet op Mij vertrouwd hebben om in het bijzijn van de Israëlieten ontzag te tonen voor mijn heiligheid, zullen jullie dit volk niet in het land brengen dat Ik het geef.’* (Numeri 20:6-12)

Wat had Mozes verkeerd gedaan? Wat was zijn zonde? Op welk vergrijp staat zo’n zware straf: geen getuige te mogen zijn van de afronding van de missie waarop hij door God was uitgezonden?

Er zijn maar weinig passages die zoveel controversie hebben veroorzaakt onder de commentaren als deze. Ieder heeft zijn eigen interpretatie en betwist de andere. Er waren zoveel hypothesen dat de negentiende-eeuwse Italiaanse exegeet rabbi Samuel David Luzzatto zei: ‘Mozes beging één zonde, maar de commentatoren hebben hem beschuldigd van dertien of meer – elk bedacht een nieuwe ongerechtigheid!’³⁸ Een hedendaagse geleerde³⁹ somt niet minder dan vijftwintig verschillende benaderingswijzen op, en er zijn er nog veel meer. De volgende zijn de belangrijkste:

1. Rasji, die de eenvoudigste en bekendste verklaring geeft, beweert dat de zonde van Mozes was dat hij op de rots sloeg en niet tot de rots sprak. Als Mozes had gedaan wat hem was opgedragen, zou het volk een onvergetelijke les hebben geleerd: ‘Als een rots, die niet kan spreken of horen, noch voedsel nodig heeft, het woord van God gehoorzaamt, hoeveel te meer zouden wij dat dan moeten doen’ (Rasji over Numeri 20:12).
2. Maimonides zegt dat Mozes’ zonde zijn woede was – zijn heftige woorden tot het volk: ‘Luister, stelletje opstokers.’ Zeker, bij iemand anders zou dit als een klein vergrijp zijn beschouwd. Maar hoe groter de mens, des te veeleisender zijn de normen die God stelt. Mozes was niet alleen leider, maar ook het hoogste rolmodel van de Israëlieten. Uit zijn gedrag zouden

38 Rabbi Sjmoeël David Luzzatto, commentaar ad loc.

39 Rabbi Aaron Rother, *Shaäree Aharon* ad loc.

ze kunnen concluderen dat woede toelaatbaar is – of zelfs dat God boos op hen was, wat niet het geval was.⁴⁰

3. Nachmanides zegt, in navolging van rabbenoe Chanel, dat de zonde lag in Mozes' woorden: 'Zullen *wij* voor u uit deze rots water laten stromen?' – wat inhield dat het om menselijk vermogen ging in plaats van om een goddelijk wonder en genade (commentaar op Numeri 20:8).

4. Rabbi Joseph Albo en anderen (waaronder Ibn Ezra) stellen dat de zonde was gelegen in het feit dat Mozes en Aäron de gemeenschap ontvluchten en zich ter aarde wierpen, in plaats van voet bij stuk te houden in het vertrouwen dat God hun gebeden zou verhoren.⁴¹

5. Abrabanel komt met de ingenieuze gedachte dat Mozes en Aäron niet werden gestraft voor wat ze op dat moment deden. Hun overtredingen waren op een eerder moment begaan. Aäron had gezondigd door het gouden kalf te maken, Mozes door de verkenners te sturen. Dat waren de redenen waarom het hun niet werd vergund het land binnen te gaan. Om hun eer te beschermen worden hun zonden echter niet expliciet gemaakt in de bijbelse tekst. Hun handelen bij de rots was eerder de aanleiding dan de onderliggende oorzaak (een orkaan kan de directe aanleiding zijn voor het instorten van een brug; de onderliggende oorzaak is echter een zwakke structuur van de brug zelf).

6. Nog niet zo lang geleden wees rabbi Elazar Sjach erop dat Mozes het volk misschien wel terecht berispte, maar dat hij een fout maakte bij de volgorde van zijn acties. Eerst had hij hun water moeten geven om zowel de kracht als de voorzienigheid van God te tonen. Pas daarna, als ze eenmaal hadden gedronken, had hij ze moeten vermanen.

Er blijven echter moeilijkheden bestaan. De eerste is dat Mozes zelf de weigering van God om hem het land te laten binnengaan, toeschreef aan het feit dat Hij boos was op het volk, en niet alleen op hem:

En ik heb de HEER gesmeekt: 'HEER, mijn God, U bent begonnen uw die naar uw grootheid en kracht te tonen. ... Sta mij toch toe over te steken en dat goede land aan de overkant van de Jordaan te zien, die mooie bergen en de Libanon.' Maar *vanwege u* was de HEER tegen mij in woede ontstoken ... (Deuteronomium 3: 23-26)

40 Maimonides, *Sjemonee Perakiem*, hst. 4.

41 Albo, *Ikariem* IV:22.

Evenzo zegt Psalm 106:32: ‘Zij wekten zijn gramschap bij Meriba’s bittere water, Hij deed Mozes kwaad *vanwege hen!*’

Ten tweede: wat we ook zien als de zonde van Mozes, er blijft een zekere onevenredigheid bestaan tussen de zonde en de bestraffing. Omwille van Mozes’ gebeden vergaf God de Israëlieten. Kon Hij niet ook Mozes vergeven? Hem het hoogtepunt van al die inspanningen uit zijn leven ontzeggen, was zeker bovenmatig hard. Volgens de Talmoed zeiden de engelen toen ze getuige waren van de dood van rabbi Akiva: ‘Is dit de Tora en is dit de beloning?’ (Talmoed Berachot 61b). Ze hadden dezelfde vraag kunnen stellen bij wat Mozes overkwam.

Ten derde is er het fascinerende feit dat God bij een *eerdere* gelegenheid, in soortgelijke omstandigheden, Mozes had bevolen om zijn staf te nemen en op de rots te slaan – precies de handeling waarvoor hij (volgens Rasji en vele anderen) nu werd gestraft:

Maar omdat het volk daar hevige dorst leed, bleef het klagen. ‘Waarom hebt u ons uit Egypte weggevoerd?’ zeiden ze tegen Mozes. ‘Om ons van dorst te laten sterven, met onze kinderen en ons vee?’ Mozes riep luid de HEER aan. ‘Wat moet ik met dit volk beginnen?’ vroeg hij. ‘Er hoeft niet veel meer te gebeuren of ze stenigen mij!’ De HEER antwoordde Mozes: ‘Ga samen met een aantal van de oudsten van Israël voor het volk uit. Neem de staf waarmee je op de Nijl hebt geslagen in je hand en ga op weg. Ik zal je opwachten op de rots bij de Horeb. *Sla op de rots, dan zal er water uit stromen*, zodat het volk te drinken heeft.’ (Exodus 17:3-6)

Met dit alles in gedachten wordt het lastig om ons te wagen aan een nieuwe uitleg van deze veelbesproken tekst. Toch lijkt er nog een manier te zijn om het verhaal te lezen, die de andere benaderingen combineert en die verheldert wat anders een ondoordringbaar mysterie blijft.

De Talmoed bevat de volgende uitspraak van Resj Lakisj:

Wat is de betekenis van het vers: ‘Dit is het boek van de generaties van Adam’ (Genesis 2:5)? Had Adam een boek? Het leert veeleer dat de Heilige, gezegend is Hij, aan Adam [van tevoren] elke generatie en haar uitleggers toonde, elke generatie en haar wijzen, elke generatie en haar leiders. (Avoda Zara 5a)

Een van de meest opvallende kenmerken van het jodendom is dat het niet is gericht op één enkele figuur, die de hele geschiedenis domineert. Integendeel, elk tijdperk bracht zijn eigen leiders voort, en die leiders verschil-

den van elkaar, niet alleen in persoonlijkheid, maar ook in het *type* van leiderschap dat ze uitoefenden. Eerst was er het tijdperk van de aartsvaders en aartsmoeders. Daarna kwamen Mozes en zijn leerling Jozua. Ze werden opgevolgd door een hele reeks personen die bekend zijn geworden als de ‘rechters’, hoewel hun rol meer militair dan juridisch was.

Met Saul ontstond de monarchie – hoewel zelfs toen koningen niet de enige leiders waren; er waren ook profeten en priesters. Met Ezra verschijnt een nieuw personage: de ‘schrijver’, *de leraar als held*. Daarna kwamen de oudsten, de wijzen, de meesters van halacha en hagada. In de periode van de Misjna stond de leider van het joodse volk bekend als *nasi* (en later, in Babylon, als *resj galoeta* of exilarch). Chatam Sofer (rabbi Moses Sofer; Bratislava, 1762-1839) merkt in een van zijn responsa op dat hoewel de *nasi* een geleerde was, zijn rol evenzeer politiek als onderwijzend en spiritueel was.⁴² Hij was in feite een soort koning. In de middeleeuwen ontstonden er weer andere rollen: commentatoren, samenstellers van wetboeken, filosofen en dichters, naast een rijke variatie aan andere leiderschapsrollen, waarbij sommigen leken waren, anderen rabbijnen, weer anderen een combinatie van beide.

Leiderschap wordt bepaald door de tijd. Er is een beroemd dispuut over Noach, die door de Tora wordt beschreven als ‘volmaakt in zijn generaties’ (Genesis 6:9). Volgens een van de wijzen zou Noach een nog groter man zijn geweest als hij in een rechtvaardiger tijdperk had geleefd. Volgens een ander zou hij slechts een van de velen zijn geweest.⁴³ Feit is dat elke generatie het leiderschap voortbrengt dat bij haar past. De Talmoed zegt dat Ezra waardig zou zijn bevonden om de Tora naar Israël te brengen als Mozes hem niet was voorgegaan (Sanhedrien 21b). In een andere passage staat dat Mozes aan God zou hebben gevraagd om de Tora te geven door middel van rabbi Akiva in plaats van door hem (Menachot 29b).

Men kan eindeloos speculeren over ‘hoe de dingen hadden kunnen zijn’, maar feit is dat ieder van ons in de wereld geworpen is op een moment dat we niet zelf hebben uitgekozen. We hebben geen andere keuze dan te leven binnen de specifieke uitdagingen en beperkingen van dat concrete bestaan. Om die reden vergelijken we leiders niet – want er zijn geen tijdloze maatstaven om ze mee te beoordelen. ‘Jeroebaäl was in zijn generatie als Mozes in zijn generatie; Bedan was in zijn generatie als Aäron in zijn generatie; Jefta was in zijn generatie als Samuel in zijn generatie’ (Rosj Hasjana 25b).

42 *Responsa Chatam Sofer, Orach Chajiem*, 12.

43 *Midrasj Tanchoema, Parasjat Noach* 6:6.

Elke tijd brengt zijn eigen leiders voort, en elke leider wordt bepaald door een tijd. Misschien zijn er bepaalde tijdloze waarheden over leiderschap, zeker. Een leider moet beschikken over moed en integriteit. Hij of zij moet volgens de wijzen in staat zijn om met elk mens om te gaan overeenkomstig zijn of haar specifieke behoeften. Bovenal moet een leider blijven leren (een koning moet de Tora bestuderen 'zolang hij leeft', Deuteronomium 17:19). Dat zijn noodzakelijke voorwaarden, maar ze zijn niet voldoende. Een leider moet ook gevoelig zijn voor de vragen van het moment – *deze* specifieke tijd, *deze* generatie, *dit* hoofdstuk in het lange verhaal van een volk. En omdat hij of zij van een specifieke generatie is, is zelfs de grootste leider niet opgewassen tegen de uitdagingen van een andere generatie. Dat is geen tekortschieten. Dat is de bestaansvoorwaarde van de mensheid.

Opmerkelijk aan het verhaal over Mozes en de rots is de manier waarop hij handelde overeenkomstig een eerder geval. Bijna veertig jaar eerder had God hem in soortgelijke omstandigheden gezegd zijn staf te nemen en op de rots te slaan. Ook nu zei God hem zijn staf op te nemen. Blijkbaar leidde Mozes daaruit af dat hij ook deze keer zo moest handelen, en dat is wat hij deed. Hij sloeg op de rots. Wat hij echter niet begreep, was dat *de tijd was veranderd* in één essentieel opzicht: hij stond tegenover een nieuwe generatie. Degenen met wie hij de eerste keer te maken had, waren de mensen die een groot deel van hun leven als slaven in Egypte hadden doorgebracht. Degenen tegenover wie hij nu stond, waren in vrijheid geboren in de woestijn.

Er is een cruciaal verschil tussen slaven en vrije mensen. Slaven gehoorzamen bevelen. Vrije mensen niet. Ze dienen te worden opgevoed, geïnformeerd, geïnstrueerd, onderwezen – anders leren ze niet om verantwoordelijkheid te nemen. Slaven weten dat een stok wordt gebruikt om ermee te slaan. Dat is hoe hun meesters gehoorzaamheid afdwingen. Dat gebeurde ook bij Mozes' eerste ontmoeting met zijn volk, toen hij een Egyptenaar een Israëliet zag slaan. Maar vrije mensen moet je niet slaan. Ze reageren niet op macht maar op overreding. Ze moeten worden aangesproken. Wat Mozes niet hoorde – en inderdaad ook niet begreep – was dat het verschil tussen Gods bevel toen en nu ('sla op de rots' en 'spreek tot de rots') van wezenlijk belang was. De symboliek was in beide gevallen heel precies afgestemd op de mentaliteit van twee verschillende generaties. Een slaaf *sla* je, maar tot een vrij mens *spreek* je.

Mozes' onvermogen om dit onderscheid te zien was geen tekortkoming en nog minder een zonde. Het was een onontkoombaar gevolg van het feit dat hij sterfelijk was. *Iemand die in staat is om slaven naar*

de vrijheid te leiden, is niet dezelfde als iemand die vrije mensen na een nomadisch bestaan in de woestijn kan leiden bij de verovering van en vestiging in een land. Dit zijn verschillende uitdagingen en die vragen om verschillende soorten leiderschap. Het bijbelse verhaal over hoe een korte reis veertig jaar duurde, leert ons precies deze waarheid. Een grote verandering vindt niet plaats van de ene op de andere dag. Er is meer dan één generatie voor nodig – en dus meer dan één type leider.

Mozes kon geen Jozua worden, zoals ook Jozua geen tweede Mozes kon zijn. Het feit dat Mozes op een moment van crisis teruggreep op een handeling die veertig jaar eerder passend was geweest, toonde aan dat het tijd was om de leiding over te dragen aan een nieuwe generatie. Het is een teken van zijn grootheid dat ook Mozes dat inzag en het initiatief nam om God te vragen een opvolger te benoemen (Numeri 27:15-17).

Als deze interpretatie juist is, dan zondigde Mozes niet en werd hij ook niet bestraft. Zeker, de Tora gebruikt de taal van de zonde: ‘Omdat jullie niet op Mij vertrouwd hebben om ontzag te tonen voor mijn heiligheid’ (Numeri 20:12); ‘omdat jullie tegen mijn bevel zijn ingegaan’ (Numeri 20:24); ‘omdat jullie mijn bevel niet gehoorzaamden’ (Numeri 27:14); ‘jullie kwamen tegen Mij in opstand ... toonden jullie geen ontzag voor mijn heiligheid’ (Deuteronomium 32:51). Dit is niet de taal van onschuld.

De eenvoudigste verklaring is gegeven door Abrabanel in zijn tiende interpretatie, en door Luzzatto. God verwees hier niet naar Mozes en Aäron als individuen, maar naar het volk als geheel. Als leiders droegen ze collectieve verantwoordelijkheid voor wat het volk had gedaan. Dat zou verklaren waarom Mozes zei: ‘*Vanwege jullie* is de HEER kwaad op mij geworden’ (Deuteronomium 4:21).

Er is echter nog een andere aangrijpende mogelijkheid. Aan het begin van Mozes’ missie, toen hij God ontmoette bij de brandende braamstruik, zei hij: ‘Ze (de Israëlieten) zullen me vast niet geloven’ (Exodus 4:1). Kort daarna werd Mozes’ hand melaats. De wijzen gaven een buitengewone uitleg aan dit incident. Ze zeiden dat Mozes werd gestraft omdat hij twijfelde aan het volk. Ze zeiden dat God antwoordde: ‘Zij zijn gelovigen, de kinderen van gelovigen, maar uiteindelijk zul jij het zijn die niet gelooft’ (Sjabbat 97a).

Het was niet zo dat Mozes niet in God geloofde. Hij geloofde niet in het volk. Dat kun je nauwelijks een zonde noemen. Het volk schoot keer op keer tekort. Bij verschillende gelegenheden verloor God zijn geduld met hen en dreigde Hij hen te vernietigen, en dat had ook kunnen gebeuren als Mozes niet voor hen had gebeden. Maar er waren veertig jaar

verstreken. Ze waren niet langer dezelfde mensen. Het was een nieuwe generatie. Als je niet in de mensen gelooft, kun je niet hun leider zijn. Wat God tegen Mozes zei was: Dat je niet in hen gelooft, betekent ten diepste dat je niet in Mij gelooft, aangezien Ik geloof heb in hen.

Het feit dat Mozes het beloofde land niet binnen mocht gaan, was geen straf, maar tekent zijn (en onze) sterfelijkheid. Voor ieder van ons is er een Jordaan die we niet zullen oversteken, hoelang we ook leven, hoe ver we ook reizen. Maar dat is niet per definitie tragisch. Wat we beginnen, zullen anderen voltooien – als we hun hebben geleerd hoe dat moet.

Mozes was de grootste joodse leider aller tijden. Maar hij was ook de allergrootste leraar. Het verschil is dat zijn leiderschap veertig jaar duurde, terwijl zijn onderricht meer dan drieduizend jaar standhield (dat is overigens de reden waarom we hem *Mosje rabbenoe* noemen, ‘Mozes onze leraar’, en niet ‘Mozes onze leider’). Daarmee doen we niets af aan zijn leiderschap. Integendeel: als Mozes het volk alleen had onderwezen en niet geleid, dan zouden de Israëlieten Egypte niet hebben verlaten. De boodschap van de rots is niet dat leiderschap er niet toe doet. De boodschap is dat leiderschap altijd *van zijn tijd* moet zijn. Een leraar kan leven in de wereld van oude teksten en hoop voor de verre toekomst, maar een leider moet de roep van de tijd horen en de behoeften en mogelijkheden van het hier en nu aanpakken.

Grote leiders zijn zij die – met inzicht in het verleden van een volk en toegewijd aan zijn ideale toekomst – in staat zijn om hun tijdgenoten mee te nemen op de lange reis van ballingschap naar verlossing, zonder de tijd te verheerlijken die er ooit was of overhaast de tijd tegemoet te gaan die er nog niet kan zijn. En, zoals Mozes beter begreep dan enig ander mens, grote leiders zijn ook leraren die degenen die na hen komen in staat stellen door te gaan met datgene waarmee zij begonnen zijn.

Het verlies van Mirjam

Het is een scène die ons nog steeds kan choqueren en verontrusten. Het volk klaagt. Er is geen water. Het is het oude liedje. Voorspelbaar. Dat is wat er gebeurt in een woestijn. Mozes had in staat moeten zijn daarmee om te gaan. Hij had voor grotere uitdagingen gestaan. Toch barst hij plotseling uit in woede: “Luister, stelletje opstokers, zullen wij voor jullie uit deze rots water laten stromen?” Hij hief zijn hand op, sloeg tweemaal met zijn staf op de rots’ (Numeri 20:10-11). In het vorige essay stelde ik dat Mozes niet zondigde. Het was eenvoudig zo dat hij de juiste leider was voor de generatie die Egypte verliet, maar niet de juiste leider voor hun kinderen die de Jordaan zouden oversteken om het land te veroveren en een samenleving op te bouwen. Dat hij de volgende generatie niet mocht leiden, duidde niet op falen, maar was onvermijdelijk. Een groep slaven had een sterke leider nodig die de strijd kon aangaan met hen en met God. Maar een volk dat een nieuwe samenleving moet opbouwen heeft *niet* een leider nodig die voor hen het werk doet, maar een leider die hen inspireert om het zelf te doen.

Het gelaat van Mozes was, zoals we eerder zagen, als de zon; dat van Jozua als de maan (Bava Batra 75a). Het verschil is dat zonlicht zo sterk is dat een kaars er niets meer kan doen, terwijl een kaars wel licht kan verspreiden als de enige andere lichtbron de maan is. Jozua gaf zijn generatie meer kracht dan een figuur zo sterk als Mozes had kunnen doen.

Maar er is nog een andere vraag bij het verhaal van *Mei Meriva*, ‘de wateren van de onenigheid’. Wat maakte deze beproeving anders? Waarom verloor Mozes even zijn beheersing? Waarom toen? Waarom daar? Hij had deze uitdaging al eerder meegemaakt. De Tora kent twee eerdere voorvallen. Een daarvan vond plaats in Mara, vrijwel onmiddellijk na de doortocht door de Rode Zee (Exodus 15:22-27). Het volk vond water, maar dat was bitter. Mozes bad tot God. God vertelde hem hoe hij het water zoet moest maken en daarmee was het klaar.

Het tweede vond plaats in Refidim (Exodus 17:1-7). Deze keer was er helemaal geen water. Mozes sprak het volk bestraffend toe: ‘Waarom maken jullie mij verwijten? Waarom stellen jullie de HEER op de proef?’ Vervolgens wendde hij zich tot God en zei: ‘Wat moet ik met dit volk beginnen? Er hoeft niet veel meer te gebeuren of ze stenigen mij!’ God zei hem dat hij naar een rots bij de Horeb moest gaan, zijn staf moest nemen en op de rots moest slaan. Mozes deed het en er stroomde water uit. Ook hier was er drama, spanning, maar niet de emotionele ontredering waarvan sprake is in parasja *Choekat*. Zeker, Mozes, inmiddels

bijna veertig jaar ouder en met een mensenleven aan ervaring achter zich, had deze uitdaging zonder veel drama het hoofd moeten kunnen bieden. Hij had dat eerder meegemaakt.

De tekst geeft ons een aanwijzing, maar zo sober dat we er gemakkelijk overheen lezen. Het hoofdstuk begint als volgt: 'In de eerste maand kwamen de Israëlieten, het hele volk, in de woestijn van Sin, en ze bleven lang in Kades. Mirjam stierf daar en werd er begraven. Toen er geen water meer was ...' (Numeri 20:1-2). Veel commentaren zoeken het verband tussen dit verhaal en wat volgt in het plotselinge verlies van water na de dood van Mirjam. In de traditie wordt verteld over een wonderbaarlijke bron die de Israëlieten vergezelde tijdens Mirjams leven vanwege haar verdienste.⁴⁴ Toen ze stierf, droogde de bron op.

Er is echter nog een manier om een verband te zien. *Mozes verloor de controle omdat zijn zus Mirjam net was gestorven*. Hij rouwde om zijn zus, die de oudste was van het gezin. Het is zwaar om een ouder te verliezen, maar in sommige opzichten is het nog zwaarder om een broer of zus te verliezen. Die zijn van je eigen generatie. Je voelt de engel van de dood plotseling heel dichtbij komen. Je wordt geconfronteerd met je eigen sterfelijkheid.

Mirjam was meer dan een zus voor Mozes. Zij was ook degene die, toen ze nog een kind was, het rieten mandje met daarin haar kleine broertje volgde toen het de Nijl afdreef. Zij had de moed en vindingrijkheid om de dochter van de farao te benaderen en haar voor te stellen een Hebreeuwse voedster voor het kind in dienst te nemen, waarmee ze ervoor zorgde dat Mozes bij het opgroeien zijn familie, zijn volk en zijn identiteit zou kennen.

In een nogal opmerkelijke passage zeiden de wijzen dat Mirjam haar vader Amram, de leidende geleerde van zijn generatie, wist over te halen om zijn verordening in te trekken die bepaalde dat Hebreeuwse echtgenoten van hun vrouw moesten scheiden en geen kinderen meer mochten krijgen, omdat er een kans van vijftig procent was dat een nieuwgeborene zou worden gedood. 'Uw verordening,' zei Mirjam, 'is erger dan die van de farao. Zijn verordening trof alleen de mannen, maar de uwe raakt ook de vrouwen. Hij wil kinderen beroven van het leven in deze wereld, u zou hun zelfs het leven in de toekomstige wereld ontzeggen.'⁴⁵ Amram erkende haar superieure logica. De echtgenoten en echtgenotes werden herenigd. Jochebed werd zwanger en Mozes werd geboren. Op-

44 Rasji, commentaar op Numeri 20:2; Talmoed Taäniet 9a; Hooglied Rabba 4:14, 27.

45 *Midrasj Lekach Tov* over Exodus 2:1.

merkelijk: deze midrasj, verteld door de wijzen, wijst er ondubbelzinnig op dat een zesjarig meisje meer geloof en wijsheid bezat dan de grootste rabbijn van deze generatie!

Mozes wist wat hij aan zijn oudere zus te danken had. Volgens de midrasj zou hij zonder haar niet geboren zijn. Volgens de directe betekenis van de tekst zou hij zonder haar niet hebben geweten wie zijn echte ouders waren en tot welk volk hij behoorde. Hoewel ze tijdens Mozes' jaren van ballingschap in Midjan waren gescheiden, had Mirjam hem na zijn terugkeer vergezeld bij zijn missie. Ze had de leiding genomen toen de vrouwen zongen bij de Rode Zee. Het enige verhaal dat haar in een negatief daglicht lijkt te plaatsen – toen ze 'over Mozes sprak vanwege de Koesjitische vrouw' (Numeri 12:1), waarvoor ze werd gestraft met melaatsheid –, werd door de wijzen eigenlijk vrij positief beoordeeld. Ze zeiden dat Mirjam kritiek had op Mozes omdat hij geen omgang meer had met zijn echtgenote Sippora. Mozes had daarvoor gekozen om op elk moment gereed te zijn voor communicatie met God. Mirjam voelde aan hoe benard de situatie van Sippora was en hoe verlaten ze zich moest voelen. Bovendien had God ook met haar en Aäron gesproken zonder dat hun was opgedragen om celibatair te leven. Misschien was het verkeerd wat Mirjam deed, stelden de wijzen, maar ze had geen kwade bedoelingen. Ze sprak niet uit jalousie op haar broer, maar uit medelijden met haar schoonzus.

Het was dus niet zozeer het geklaag van de Israëlieten om water, waardoor Mozes de beheersing over zijn emoties verloor, maar vooral zijn eigen grote verdriet. Het volk moest het weliswaar doen zonder water, maar Mozes moest het doen zonder zijn zus, die hem als kind had beschermd, zijn ontwikkeling had begeleid, hem door de jaren heen had gesteund en hem had geholpen om de last van leiderschap te dragen door haar rol als leider van de vrouwen.

Het is een moment dat doet denken aan woorden uit het boek Rechters, gesproken door de legeroverste van Israël, Barak. Hij zegt tegen zijn leider, de vrouwelijke rechter Debora: 'Als u meegaat, zal ik gaan, maar als u niet meegaat, kan ik niet gaan' (Rechters 4:8). De relatie tussen Barak en Debora was veel minder hecht dan die tussen Mozes en Mirjam, maar toch erkende Barak zijn afhankelijkheid van een wijze en moedige vrouw. Zou Mozes dat niet minstens zo hebben gevoeld?

Een overlijden maakt ons uiterst kwetsbaar. Bij zo'n verlies kan het moeilijk zijn om onze emoties te beheersen. We maken fouten. We handelen overhaast. Ons beoordelingsvermogen laat ons tijdelijk in de steek. Dit zijn bekende symptomen, zelfs bij gewone mensen zoals wij. In het

geval van Mozes kwam daar nog iets bij. Hij was een profeet, en verdriet kan de profetische geest afsluiten of verduisteren. Op de bekende vraag waarom Jakob, een profeet, niet wist dat zijn zoon Jozef nog leefde, gaf Maimonides het meest eenvoudige antwoord dat mogelijk was: verdriet verdrijft profetie. Tweeëntwintig jaar lang kon Jakob, in rouw om zijn vermiste zoon, het goddelijk woord niet ontvangen.⁴⁶ Mozes, de grootste van alle profeten, bleef in verbinding met God. God had hem immers gezegd om 'tot de rots te spreken'. Maar op de een of andere manier drong de boodschap niet volledig tot hem door. Dat was het gevolg van verdriet.

De details van het verhaal zijn dus in feite ondergeschikt aan het menselijk drama dat zich die dag afspeelde. Zeker, Mozes deed dingen die hij anders misschien niet zou hebben gedaan, dingen die hij niet had moeten doen. Hij sloeg op de rots, zei 'wij' in plaats van 'God' en verloor zijn geduld met het volk. Maar het werkelijke verhaal gaat over de mens Mozes, overweldigd door verdriet, kwetsbaar, gevangen in een draaikolk van emoties, plotseling verstoken van de aanwezigheid van zijn zus, die de belangrijkste persoon in zijn leven was geweest. Mirjam was een vroegwijs en moedig kind, dat durfde in te grijpen toen het leven van haar drie maanden jonge broer op het spel stond zonder zich te laten afschrikken door de Egyptische prinses of haar vader de rabbi. Ze was de Israëlitische vrouwen voorgegaan in een lied en had het opgenomen voor haar schoonzus toen ze zag wat de prijs was die zij betaalde omdat zij de vrouw van een leider was. De midrasj spreekt over haar als een vrouw door wier verdienste het volk water had in een uitgedroogd land. In Mozes' emoties bij de rots voelen we het verlies van zijn oudere zus zonder wie hij zich beroofd en alleen voelde.

Het verhaal van het moment waarop Mozes zijn vertrouwen en kalmte verloor, gaat niet zozeer over leiderschap en crisis, of over een staf en een rots, maar over een grote joodse vrouw, Mirjam, die pas ten volle werd gewaardeerd toen ze er niet meer was.

46 Maimonides, *Sjemonee Perakiem*, hst. 7.

Reacties op *Genesis, Exodus, Leviticus en Numeri*

- ‘Sacks toont zich een waar meester van de tekst ... hij laat allerlei verrassende en nieuwe betekenissen van de tekst oplichten ... Een must-read voor iedereen die nadenkt over de verhouding tussen politiek en religie.
– *Trouw* ★★★★★ (recensent Sjoerd Mulder)
- ‘Jonathan Sacks schrijft korte essays die uitmunten in helderheid en actuele relevantie. Hij verstaat de kunst om Mozes zó te lezen dat de meest onbegrijpelijke passages meer dan boeiend worden. Sacks behandelt het hele bijbelboek, en laat geen hoofdstuk passeren of hij verrast in zijn uitleg met onvergetelijke visionaire inzichten. Iedere katholiek zou dit boek moeten lezen, hij zal met vernieuwd geloofsinzicht zijn doop in Christus beleven.’
– *Benedictijns Tijdschrift*
- ‘Veel nieuwe inzichten ... een feest van herkenning ... Het hele boek ademt Gods liefde voor zijn volk Israël, voor alle mensen en voor de hele schepping. Een aanrader.’
– *Israel Today NL*
- ‘Het commentaar biedt een schat aan informatie, niet alleen over het boek Exodus, maar ook over het joodse denken in het algemeen en zijn plaats in de wereld.’
– *Nederlandse Bibliotheekdienst*
- ‘Het commentaar leest als een roman, onder meer door het beeldend taalgebruik en Sacks’ inlevingsvermogen.’
– *Woord en Dienst* ★★★★★
- ‘... helder, vaak verrassend en steeds ook met bewustzijn van de wereld van vandaag ... in uitstekende vertaling ... De 44 hoofdstukken kun je bijna altijd ‘los’ lezen. Dat maakt het boek aantrekkelijk en publieksvriendelijk.’
– *Friesch Dagblad*
- ‘Sacks gaat graag in op maatschappelijke thema’s, ongetwijfeld gevoed door zijn eigen engagement. Maar hij vertrekt steeds vanuit de tekst van Exodus, en dat maakt zijn beschouwingen vaak spannend en verrassend. ... Ze verrassen door hun inzicht en wijsheid.’
– *Katholiek Nieuwsblad*

- ‘Prachtige stijl, toegankelijk.
Kundige inleiding in de joodse lezing van de Tora.
Fraai uitgegeven.’
– *Nederlands Dagblad*
- ‘Voor wie zoals ik Genesis en Leviticus als onderdeel van het Oude Testament kent, is het leerzaam om te ontdekken hoe rabbijn Sacks de vertrouwde verhalen vaak anders leest. Inspirerend is ook zijn steeds herhaalde standpunt dat een beschaving niet kan blijven voortbestaan zonder religie. Genesis en Leviticus zijn oude boeken, maar ze stellen vragen die voor onze samenleving nog niets aan actualiteit hebben ingeboet. We mogen Sacks dankbaar zijn voor deze serie.’
– *Trouw* ★★★★★
- ‘Leviticus heeft geen grote faam bij lezers: al die wetten en regels! Maar als je een paar hoofdstukken van Sacks’ boek over Leviticus gelezen hebt, ben je voorgoed op andere gedachten gebracht.’
– *Katholiek Nieuwsblad*
- ‘Dit prachtige boek, dat wat mij betreft nóg dikker had mogen zijn, smaakt naar meer. Gelukkig zijn ook de delen Exodus en Leviticus al verkrijgbaar en is Numeri in aantocht.’
– *EO-visie* ★★★★★
- ‘Zonder iets af te willen doen van de eerste twee delen, is het Leviticusdeel het spannendste.’
– *Ophef*
- ‘Voor liefhebbers van de Bijbel zijn dit werkelijk adembenemende stukken tekst ... Je kunt het in zijn geheel lezen, je kunt het als commentaar erbij pakken voor preken, je kunt het boek als een introductie in het jodendom lezen of als een oefening in zorgvuldig Bijbellezen.’
– *Inspirare*
- ‘Een fantastische serie. Sacks biedt inzicht en perspectief voor elke politicus.’
– *Chris van Dam, CDA*
- ‘Ik heb de eerste drie delen van Sacks over de Tora gekocht en lees daar met veel plezier in. In de eerste plaats natuurlijk vanwege de gedegen, fraaie en verrassende commentaren van de auteur. Maar daarnaast ben ik zeer onder de indruk van de vertaling. Die loopt, glanst en neemt je mee.’
– *Willem Smouter – EO-bestuurder*

- ‘Iedereen die geïnteresseerd is in de kunst van bijbeluitleg vindt in Sacks’ toracommentaren indrukwekkende en leerzame voorbeelden. Zijn uitleg voldoet aan de drie eisen voor het uitleggen van een (klassieke) tekst: ten eerste doet hij recht aan de condities waaronder de tekst ontstond, ten tweede plaatst hij de tekst in de geschiedenis van interpretaties die al gegeven zijn, en ten derde en vooral maakt hij duidelijk wat die tekst de huidige lezer te zeggen heeft. Ook voor filosofen is zijn uitleg van grote betekenis.’
– *Paul van Tongeren, Denker des Vaderlands 2021-2023*

Over Numeri

- ‘De essays [van *Numeri*] munten uit door verrassende inzichten en onverwachte verbanden met de moderne tijd. ... Veel geïnteresseerden in Bijbelexegese heeft hij de ogen geopend voor een frisse kijk op oude teksten. ... Zijn boodschap is uiterst relevant voor de menselijke conditie in de moderne samenleving.’
– *Nieuw Israëlietisch Weekblad (NIW), Rob Cassuto*
- ‘Sacks slaagt er wederom in om een oud, stoffig boek tot levendige, relevante lectuur te maken. Sacks weet [de woestijnverhalen] te laten resoneren met de traagheid en de taaigheid van de politieke realiteit van vandaag. Dit is wat het kost om een democratie te zijn, zou je kunnen zeggen. De ultieme les van Numeri? Democratie is een kwestie van heel hard werken en veel geduld. [Dit is] precies de boodschap is die we af en toe gewoon moeten horen.
En het gekke is: ik heb vrijwel nergens het idee dat hij het Bijbelboek daarmee al te eigenzinnig naar zijn hand zet. Sacks’ betoog is diep geworteld in de rabbijnse traditie van commentaar op de Thora en luistert nauwkeurig naar het Hebreeuwse taalspel. Je gaat als lezer met Israël de woestijn in en wordt daar geconfronteerd met grote en ongemakkelijke levensvragen.’
– *Trouw, Wolter Huttinga ★★★★★*
- ‘Opnieuw een mooi uitgegeven en vormgegeven boek. Het is een genot om te merken met hoeveel liefde en zorgvuldigheid vertaler en uitgever zijn omgegaan met dit standaardwerk van Sacks.’
– *Volzin*

- ‘Wie gaat er nu het Bijbelboek Numeri bestuderen tijdens de vakantie? ... ik moet zeggen dat ik zelden een boek heb gelezen dat zo toepasselijk was op mijn vakantieperiode. Weg van huis, weg van de geijkte patronen... Rabbijn Jonathan Sacks heeft mij meegenomen naar het ongewisse. Hij bracht mij naar de tijd die tussen het wonderbaarlijke Exodusverhaal en de verovering van het beloofde land in zit: naar de woestijn. Sacks brengt de overgangperiode van de eerste naar de tweede generatie bevrijde Israëlieten heel dichtbij. Hij schetst het grote verschil van de generatie met een slavenmentaliteit naar de generatie van vrije mensen die zelf mogen kiezen. Numeri laat zien hoe Mozes er zelf bijna aan ten onder gaat, zijn leiderschap staat op het spel. Met als gevolg dat hij de transitie zelf niet mee mag maken. Dit boek is een must voor leiders, en voor iedereen die ... Ik heb een geweldige vakantie gehad. Sterk aanbevolen!’
– *Israel Today Nederland, Peter de Bruijne*

- ‘Jonathan Sacks (1948-2020) was van 1991 tot 2013 opperrabbijn van het Verenigd Koninkrijk. Hij was ook een zeer inspirerend schrijver. De afgelopen tijd verschenen zijn commentaren op Genesis, Exodus en Leviticus, en onlangs op Numeri – een zeer inzichtgevend boek. Waarom wisselen de wetten en geschiedverhalen over Israël elkaar af? Hoe zit het met Bileam en de pratende ezel? En waarom is Mozes in Numeri zo anders dan in de eerdere boeken? Sacks bespreekt het allemaal en maakt het heel actueel: hoe wordt een volk tot een echt volk waar gerechtigheid heerst? Dit jaar dienden dezelfde thema’s zich aan: populisme in de politiek en polarisatie in de samenleving. Sacks geeft geen directe antwoorden, maar helpt je de laag onder deze vraagstukken te doorgronden. Ik overweeg een preken-serie over Numeri en ik ben vast de enige niet.’
– *Petrus Magazine, Elsbeth Gruteke*

VIJFDELIGE SERIE

JONATHAN SACKS

Verbond en dialoog joodse lezing van de Tora

GENESIS • *boek van het begin*

EXODUS • *boek van de bevrijding*

LEVITICUS • *boek van het heilige*

NUMERI • *boek van de woestijnjaren*

DEUTERONOMIUM • *boek van het vernieuwde verbond*

In de serie 'Verbond en dialoog, joodse lezing van de Tora' plaatst Jonathan Sacks de bijbeltekst in een wijder verband van ideeën. Veel traditionele commentaren bekijken de Tora door een microscoop: elk detail, elk tekstfragment afzonderlijk. Sacks kijkt door een groot-hoeklens: naar het totaalbeeld (van de Tora) en haar plaats binnen het geheel van denkbeelden. Dan blijkt het jodendom een fascinerend beeld te schetsen van het heelal en onze plaats daarin. Exodus verscheen eind 2019, Genesis, Leviticus en Numeri in 2020/22 en Deuteronomium begin 2024.

Genesis – boek van het begin

Genesis geeft een levensfilosofie, doelbewust geschreven als een verhaal over enkele mensen en hun familie. Hun leven is ingebed in Gods schepping en krijgt vorm door persoonlijke relaties en keuzes. Door de verhalen van Genesis voorafgaand aan het boek Exodus te plaatsen, vertelt de Tora ons dat het persoonlijke vóór het politieke gaat.

Exodus – boek van de bevrijding

Exodus gaat over de geboorte van een natie en het samenleven als volk. Het vertelt over politiek, over de principes die het volk tot eenheid moeten maken: vrijheid, rechtvaardigheid en menselijke waardigheid. Een volk dat in vrijheid wil leven, heeft onderwijs en wetten nodig.

Leviticus – boek van het heilige

Leviticus is dé sleuteltekst van het jodendom. Voor het eerst klinkt het gebod 'Heb je naaste lief als jezelf'. Mensen worden geroepen heilig te zijn, omdat God heilig is.

In Leviticus ondergaat het volk een verandering: eerst werden ze door God bij de hand genomen, nu moeten ze zelf verantwoordelijkheid dragen. En God komt bij hen wonen.

Numeri – boek van de woestijnjaren

Numeri draait om lessen in vrijheid en leiderschap. Individuele vrijheid is een groot goed; hoe kan die bestaan naast samenleven en landsbelang? Het volk moet oefenen in vertrouwen hebben én betrouwbaar zijn. En het leiderschap moet meebewegen met de veranderende omstandigheden en uitdagingen. De weg naar vrijheid blijkt langer dan verwacht. De reis is niet alleen fysiek, maar vooral psychologisch, moreel en spiritueel.

Deuteronomium – boek van het vernieuwde verbond

In Deuteronomium neemt Mozes een andere rol aan. Eerst was hij bevrijder en wetgever, nu leraar. Hij legt uit waarom de wet er is: nóóit meer slavernij! Hij waarschuwt ook: slavernij is gemakkelijk, vrijheid is lastig. Samenleven moet gebaseerd zijn op rechtvaardigheid; en iedereen draagt verantwoordelijkheid! Een goede samenleving is inclusief, zo niet volledig gelijk. Een goede samenleving zal één natie onder God zijn. Dit deel bevat uitgebreide registers bij de vijfdelige serie.